

Григорій Клочек

Мистецтво сторітелінгу в сучасній педагогічній риториці

Можливо, комусь і здасться, що у часи, що передують тектонічним зрушенням у нашій освіті, коли активно обговорюються шляхи і напрями її реформування, коли потрібно проявляти стратегічність мислення, розмова про сучасний стан педагогічної комунікації виявиться не актуальною. Мовляв, почекайте з цими проблемами - зараз не до них, бо треба думати глобально... І забуваємо при цьому, що «чорт криється в деталях», що якщо ми, скажімо, не сконцентруємося на такій важливій проблемі як кардинальне реформування шкільних програм і підручників і не почнемо її негайно вирішувати, то реформа середньої освіти не те що почне пробуксовувати, ні, вона гарантовано буде провалена. А тим часом реформування власне шкільних програм та підручників потребує не тільки високої мобілізації найбільш кваліфікованих науково-педагогічних сил, а й часу... Те саме стосується і підготовки вчителя як риторичної особистості, бо ж добре відомо, що вчитель, котрий не володіє словом як інструментом навчання та виховання, є фахово неспроможною людиною. Недарма у навчальних планах магістерської підготовки майбутніх педагогів у Фінляндії більша частина часу віддається навчальним предметам з педагогічної комунікації. Будьмо певні, що в цій країні, де освіта вважається кращою у світі і де лише 20 відсотків випускників педагогічних факультетів отримують право працювати в школі, добре знають, що роблять...

Перед тим, як перейти до наших проблем у підготовці вчителя як риторичної особистості, корисно вдається до екскурсу в «історію питання».

Риторика у давні часи була чи не найбільш шанованою наукою і популярним навчальним предметом майже в усіх університетах. І це зрозуміло, бо її завдання як науки полягало в тому, щоб осмислити закони впливу словом на свідомість людей. Риторика ж як навчальний предмет своє завдання бачила в тому, щоб навчити молоду людину (учня, студента)

практичного уміння володіти цими законами – розвинути його як риторичну особистість, якій у практичному житті уміння переконливо висловлювати свої думки, впливати словом на інших людей характеризувало його як людину освічену, спроможну досягати успіху в житті.

Кожний, хто захоче ближче познайомитися з риторикою античного світу, буде вражений величезною кількістю різного роду трактатів, присвячених цій науці. Чи не найбільш повне уявлення про рівень розвитку риторики в античну епоху дають «Повчання оратору» ([лат.](#) *Institutio oratoria*) Марка Фабія Квінтіліана (І ст. н.е.) – по своєму феноменальна праця, що складалася з одинадцяти книг, в яких не тільки узагальнювалися напрацювання античної риторики як науки про мистецтво впливового твору, в й системно викладалася наука навчання риторичному мистецтву. Сучасні посібники з риторики намагаються системно викласти науково визначені закони (правила), завдяки яким слово стає впливовим. Але у них проігнороване те, що робить книгу Квінтіліана і досі актуальною, а саме: вони не зосереджені на проблемі ЯК навчити учня/студента риторичному мистецтву. Риторика як наука і риторика як предмет практичного засвоєння мистецтва слова є речами хоч і зближеними, але й принципово різними. Важко уявити, наприклад, навчання живопису чи музики, коли весь час старанно засвоюють теорію живопису чи музики, але не вчать практичного мистецтва малювати чи грати на музичних інструментах.

Написано вже чимало монографій про риторику в Києво-Могилянській академії. Про специфіку цього предмету і рівень його викладання можна дізнатися, познайомившись із навчальними посібниками, що дійшли до нас з кінця XVII - початку XVIII століть – маю на увазі переклади українською латиномовних риторик, котрі належать професорам Йосипу Кононовичу-Горбацькому («Могилянський оратор», К., Медієвіст. – 2014) та Феофану Прокоповичу («Про риторичне мистецтво» // Феофан Прокопович. Філософські твори в трьох томах. - К.: Наукова думка, 1979. - Т. 1.) Знайомство з цими посібниками переконує, наскільки серйозно навчалися

риторичним умінням та навичкам студенти середньовічної Києво-Могилянської академії. Якщо трактат Кононєвича – Горбацького фактично наслідує праці Марка Туллія Ціцерона, то посібник Феофана Прокоповича, котрий складається з 10 книг (великих розділів, кожний з яких містить багато підрозділів) і до цього часу вражає своїм практичним підходом.

Засвоювалися різні риторичні мовні засоби, т.зв. фігури, кожна з яких мала свою функціональну мету у здійсненні впливу на слухача. Давалися детальні рекомендації, якими прийомами викликати в слухачів різні почуття (любов, тривогу, ревність, радість, страх, розпач, сором...), як вибудовувати судові промови, виступи вітально-похвального характеру, як писати листи і т.д. і т.п. – випускник академії озброювався риторичними уміннями на всі випадки життя.

З часом, починаючи десь із кінця XIX століття, можна було спостерігати, що риторика як навчальний предмет почала втрачати свою актуальність – її присутність у навчальних програмах різко зменшувалася. Чому б це? – запитаємо. Пояснюється це тим, що у неї з'явився дуже серйозний конкурент. Художня література саме у той час ствердилася у почесному статусі «королеви мистецтв» і її впливова суспільна функція набула вражаючої сили, приблизно такої ж, якою зараз володіє телебачення. Завоювання нею як навчальним предметом пріоритетної позиції серед інших навчальних дисциплін було викликане її могутнім розвиваючим потенціалом. Літературно освічена особистість навіть набула відчутної переваги над риторичною особистістю саме тому, що вивчення художньої літератури є процесом активного засвоєння художньої мови як мови високоорганізованої, здатної не тільки виражати тонкі смисли, а й здійснювати емоційно-естетичний вплив на людину. Не буду вже характеризувати інші розвиваючі та виховні функції художньої літератури як навчального предмету, нагадаю лишень геніальну сентенцію Василя Сухомлинського про поетичний образ як еліксир для дитячого мозку. До речі, ця сентенція була обґрунтована видатним педагогом на психофізіологічному рівні.

Саме в період так званого золотого віку філологічної освіти, коли художня література як королева мистецтв почувала себе на своєму троні вельми впевнено і ще не була загрожена з боку аудіовізуальних засобів (кіно і телебачення), які у першій половині ХХ століття лише набирали сили, інтерес до риторики відчутно послабився. Але з часом, коли під художньою літературою як королевою мистецтв захитався трон, вона, не витримуючи навалного тиску молодих та енергійних аудіовізуальних мистецтв, змушена була перейти на статус англійської королеви – до неї продовжували шанобливо ставитися, визнавати її важливість та авторитетність, але, водночас, було помітно, що її реальний вплив на суспільну свідомість почав поступово слабнути. Свій вільний час пересічний громадянин почав проводити не за книжкою, а на дивані перед телевізором.

У результаті таких трансформацій розпочався процес повернення риторики як науки і як навчальної дисципліни. Відбувся новий виток спіралі – тепер уже на новому, вищому рівні. На книжковому ринку з'являється величезна кількість книжок, присвячених розкриттю секретів мовного впливу. Ця література в тематичному та адресному планах є різноманітною і, треба визнати, винахідливою. Один автор навчає своїх читачів, як володіти ораторським словом так, щоб процес виступу приносив йому, оратору, та й аудиторії, яка його слухає, буквально фізичне задоволення – ця книжка має назву «Камасутра для оратора» (автор - Радислав Гандапас). Інший - розповідає, як створювати атмосферу особливої довірливості між промовцем та слухачами («Роздягнутий оратор» Гарра Рейнольдса). Третій - аналізує риторичну майстерність Барака Обами, наголошуючи при цьому, що ще він, навчаючись у Колумбійському та Гарвардському університетах, приділяв особливу увагу навчальним курсам з риторики – і це допомогло йому стати президентом США. («Говори как Обама» Шел Лієнна).

Чим викликаний цей бурхливий інтерес до риторики? Причин кілька – одна з них, найбільш прихована, – це втрата в сучасної людини умінь і навичок мовного самовираження, спричинене послабленням спілкування з

художнім словом як з найбільш розвинутою мовно-виражальною системою. Щоб зрозуміти, наскільки художнє слово наділене розвиваючим (у риторичному плані) потенціалом, достатньо уважно приглянутися до рівня мовного самовираження літературно освіченої особистості.

Але був і інший, більш потужний чинник «риторичного буму» – маю на увазі обумовлену різними факторами інтенсифікацію маніпулятивних технологій, котрі почали широко використовуватися в політичному житті та в комерційній рекламі. Посилився агресивний момент в риториці – звідси популярність таких книжок як «Искусство словесной атаки» та «Черная риторика» Карстена Бредемайєра. «Чорна риторика» взагалі почала стверджуватися як окремий напрям у маніпулятивних технологіях, котрими живиться сучасна медіапродукція. Прийоми розроблені та рекомендовані спеціалістами з чорної риторики широко застосовуються у непримиренних політичних баталіях, які кожний з нас неодноразово спостерігав у телевізійних ток-шоу.

З'явилося багато книг-порадників стосовно того, як працювати адміністраторам з «персоналом», як вести ділові переговори, як проводити презентації тощо. Видавалися посібники суто професійного напрямку – для адвокатів, прокурорів. Створюється враження, що автори цих книг, виявляючи неабияку творчу винахідливість, настільки напридумували порад стосовно ефективного володіння словом, відкрили настільки багато секретів його успішності, що наступила певна «криза виробництва», коли кожний нібито новий риторичний прийом насправді рекомендувався кимось раніше. Створювалося враження, що все це вже було – враження дежав'ю.

І в цей час явного застою, якогось призупинення у появі в ораторському мистецтві нових концептів та ідей, з'явилося поняття «сторітелінг», яке зразу ж привернуло до себе увагу як останнє слово в невтомних пошуках усе нових і нових риторичних засобів.

Сторітелінг (англ. – storutelling, “розповідання історій») – прийом, суть якого полягає у вибудовуванні промовцем перед аудиторією сюжетної

оповіді. Помітно, що у зарубіжній літературознавчій та кінознавчій практиці поняття «сюжет» почало витіснятися із вжитку словом «історія». Можливо цьому сприяла популярність книжки чудового знавця мистецтва створення кіносценаріїв Роберта Маккі «Історія на мільйон доларів: Майстер-клас для сценаристів, письменників і не тільки», в якій нібито буденне, непретензійне слово «історія» набуло статусу термінологічного поняття. При цьому воно почало успішно витісняти із вжитку традиційне поняття «сюжет» і новомодне, породжене постмодернізмом слово «нарратив».

Роберт Маккі надав історії, на якій будується кіносценарій і яка є його основою, каркасним моментом, якщо хочете – «хребтом», особливого значення. Він розкрив безліч прихованих секретів, які роблять із оповіді, що будується на однолінійному зв'язку подій, тобто історії, генератора художніх смислів. То був безприкладний, винахідливо і скрупульозно здійснений аналіз виражального та впливового потенціалу історії, що лежить в основі кіносценарію, а значить, і фільму. Історія формує образи персонажів, породжує явні і приховані (підтекстові) смисли, врешті-решт виконує основну мистецьку функцію – заряджає реципієнта художньою енергією. Жоден літературознавець, котрий аналізував виражальні можливості сюжету (фабули, нарративу) в літературному творі не досягав такого переконливого результату у розкритті глибоко законспірованих секретів породження естетичного впливу, як цей знаменитий гуру американських кіносценаристів. І пояснюється це кількома чинниками, одним із яких є той безперечний факт, що кіно – мистецтво технічне, «роблене», а це означає, що кінофільм буде успішним лише за умови, якщо його творці - сценаристи і режисери – тонко розуміються в технологіях впливу на свідомість глядача. І тут зверну увагу на важливу річ, до якої ще повернемося у майбутньому, а саме: митець, котрий намагається з допомогою певних засобів здійснити вплив на свідомість глядача, читача, слухача, загалом – реципієнта, тільки тоді досягатиме мети, якщо володітиме умінням моделювати процес сприймання реципієнтом цих засобів. Іншими словами, його талант багато в чому

вимірюється емпатійним потенціалом – здатністю ставити себе на місце реципієнта, а головне, розуміти механізм впливу на його, реципієнта, свідомість спрямованих на неї засобів.

Модне слово «сторітелінг» придумав не Роберт Маккі, але власне він як викладач сценарного мистецтва підійшов системно до виразально-впливового ефекту історій і тим самим викликав інтерес у багатьох, хто був зацікавлений у пізнанні засобів мистецького впливу.

Слово «сторітелінг» швидко ввійшло в актив сучасної риторики. З'явилася наука (чи мистецтво) впливу з допомогою усної розповіді історій. Виявилося, що цей давній прийом, якщо його вміло використовувати, володіє вражаючим ефектом, а саме – він є одним із найдієвіших засобів як концентрації уваги читачів, так і донесення до його свідомості потрібних смислів. Окрім того, позитив сторітелінгу виявляється ще й у тому, що він наділений ефектом довготривалої дії - уміло висловлені історії залишаються у пам'яті слухача надовго, а часом і на все життя.

Чи можна стверджувати, що інтерес до розповідання історій породжений лише зараз, в період останнього риторичного буму? Бо ж інтерес до цього засобу був помітним у всі часи. Скажімо, знаменитий навчитель церковного красномовства Іоаникій Галятовський (друга половина XVIII ст..) свої міркування про мистецтво церковних проповідей, висловлених у трактаті «Наука, або способ зложення казання», ілюстрував кількома збірниками оповідань, які, на його думку, необхідно було включати у що недільні церковні проповіді заради піднесення їх впливовості.

Проте саме зараз мистецтво сторітелінгу як ніколи раніше звернуло на себе увагу – його почали найуважнішим чином аналізувати, розглядати як систему риторичних прийомів, виявляти психофізіологічні механізми впливовості. Показовою у цьому плані є книга американського професійного сторітелера Анетт Сіммонс «Сторітелінг. Як використовувати силу історій»¹.

¹ Сіммонс А. Сторителлинг. Как использовать силу историй. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 272 с.

Популярність сторітелінгу швидко вийшла за межі риторики і почали використовувати в інших сферах, зорієнтованих здійснювати вплив на свідомість людини – йдеться в першу чергу про медіарекламу, різного роду піартехнології. На жаль, у цьому плані педагогічна риторика залишається осторонь. І взагалі треба визнати, що цей напрям, який би озброював учителя мистецтвом усного **педагогічно впливового** слова традиційно ігнорується педагогічною наукою, яка просто не бере до уваги, за висловом Василя Сухомлинського, що слово є «основною зброєю учителя». «В руках вихователя, – наголошував видатний педагог, – слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру і різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність»²

Учителю необхідно мобілізувати усі свої інтелектуально-емпатичні ресурси, щоб дотримуватися основного правила риторики, а саме: знати, розуміти, відчувати «аудиторію» – лише тоді слово вчителя набуватиме потрібної настроєності на сучасну учнівську аудиторію.

Окрім того, йому як ритору необхідно брати до уваги не лише вікові особливості учнів, а й ту психофізіологічну трансформацію, що обумовлена їх інтенсивним спілкуванням з телевізором та комп'ютером. Ми ще мало знаємо, як їх зануреність у віртуальні телевізійні та комп'ютерні світи вплинула на особливості їх мислення та світосприймання. Поки що психолого-педагогічна наука не спромоглася на більш-менш виразне зображення психологічного портрету нового, хай дозволено буде так сказати, телевізійно-комп'ютерного покоління. І, відповідно, ще не набули системного вираження вимоги до професіоналізму сучасного вчителя, якому

² Сухомлинський В. Слово про слово // Вибрані твори: У 5-ти т. / ред.. кол. О.Г. Дзеверін (голова) та ін. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 160.

доводиться працювати з учнями цього нового покоління. Проте вже зараз треба говорити про нові умови до вчителя, якому все важче активізовувати увагу учнів, які живуть у згущених інформаційних потоках, впливовість яких здійснюється на професійній основі. І вчитель, відчуваючи байдужість учнів до свого слова чи ж навіть певний скептицизм, з яким його слухають учні, просто не усвідомлює, що йому доводиться працювати в нових умовах, коли у нього з'явився невидимий та все ж реальний конкурент в особі комп'ютерно-телевізійного монстра, котрий є основним представником так званої масової комунікації. І у цього монстра з метою зробити його вплив на людську свідомість ще витонченішою, зараз вкладаються величезні кошти. А у майстерність вчителя як ритора, професіоналізм якого багато в чому визначається його умінням володіти словом як своєю основною зброєю, ніхто ніяких коштів не вкладає. Педагогічна риторика вже давно мала б стати окремою навчальною дисципліною у педагогічних вишах. Поки що, у кращому випадку, її викладання здійснюється на рівні спеціальних курсів. Їй виділено окремий розділ у посібнику «Педагогічна майстерність» (К., 2006), де мистецтво педагогічного слова зведено до порад про правильну постановку дихання і голосу, про вироблення дикції та про елементи акторської гри в роботі вчителя. У нас, наскільки мені відомо, досі немає посібника з педагогічної риторики. Вони є в Росії, однак їх стиль викладу матеріалу настільки деформований «дисертаційністю» (є така стильова особливість, позначена прагненням прості речі ускладнювати псевдонауковою манерою висловлювання), і вони настільки далекі від потреб реальної педагогічної практики, що навряд чи потрібно на них орієнтуватися у створенні свого навчального арсеналу з педагогічної риторики.

Кажу про *арсенал* з педагогічної риторики не випадково. Введення цієї дисципліни в навчальні плани підготовки майбутнього педагога і поява відповідних посібників є важливим та все ж частковим вирішенням проблеми у становленні вчителя як риторичної особистості. Необхідний подальший крок – маю на увазі створення прикладних або ж фахових риторик.

Викладання кожного предмета має свою специфіку і потребує відповідних риторичних підходів. Одна справа – слово вчителя на уроках літератури, інша – риторичні прийоми на уроках історії чи географії, ще інша – на уроках математики чи фізики... Звичайно, є щось спільного, але і відмінного, того специфічного, чим необхідно обов'язково оволодівати викладачам того чи того предмету, предостатньо.

Мистецтво сторітелінгу як останнє слово риторичної науки має ввійти окремим і дуже важливим розділом у педагогічну риторику як могутній засіб, можливо, найефективніший серед інших засобів професійної риторики учителя. Уміння розповідати захоплюючі та повчальні сюжети з української та вітчизняної історії, із життя видатних учених та митців, історії великих та малих відкриттів у математиці, фізиці, біології та хімії і так далі і так далі – все це має стати і повинно стати не тільки засобом активізації учнівської уваги на уроці, а й ефективним інструментом донесення та закріплення смислів у свідомості учнів. Мистецтво сторітелінгу – це один із найприродніших і водночас найефективніших способів надавати навчальному процесу особливої якості, котру Василь Сухомлинський іменував як «радість пізнання».

Проте, відзначаючи всі ці можливі позитиви, які вносить сторітелінг у навчальний процес, треба чітко усвідомити, що розповідання історій є особливим мистецтвом - **мистецтвом сторітелінгу**, тобто явищем, що твориться митцем, людиною, котра уміє надавати слову особливої впливової та заряджаючої сили. І як кожне мистецтво воно має безліч таємниць, які ще треба досягати з метою їх подальшого практичного засвоєння.

В ідеалі вчитель, для якого - тут знову пошлемося на думку знаменитого директора Павлиської школи – слово є основною зброєю, має бути **митцем слова**. І тому навчання педагогічної майстерності – це обов'язкове становлення майбутнього вчителя як риторичної особистості, як **митця слова**.

Чи ж не так?

